

SZEMLE

Amália Kerekes, *Wartezeit, Studien zur Geschichte der ungarischen Emigration in Wien 1919–1926*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2018. 298 p.

Bécs a Habsburg Birodalom központjaként évszázadokon át volt annak egész területére kulturális hatással, és vonzotta a tartományok szellemi elitjének képviselőit a fővárosba. Így kerültek többek között Magyarországról is nemesek, tudósok, írók és művészek vagy tanulmányaik, vagy a jobb munkakörülmények, illetve az otthoni politikai üldöztetés miatt rövidebb-hosszabb időre Bécsbe. A 20. században, a Monarchia felbomlása után is Bécs nyújtott menedéket a Tanácsköztársaság bukása után ide menekült magyar emigránsoknak.

Kerekes Amália, az ELTE Német Irodalom és Kultúra Tanszéke habilitált egyetemi adjunktusának könyve a magyar szociáldemokrata és kommunista emigráció képviselőinek bécsi publicisztikai tevékenységét, politikai nézeteinek alakulását követi végig az 1920-as évek közepéig. Az Ausztriában töltött idő ténylegesen a kivárás, a várakozás ideje, átmeneti időszak lett számukra, nem találtak itt végleges otthonra, többen (például Balázs Béla vagy Lukács György) továbbköltöztek Berlinbe vagy a Szovjetunióba, de végül hazatértek Magyarországra.

A bécsi emigráció eddigi historiográfiai és irodalomtörténeti feldolgozásának eredményeit ismertette a szerző a sajtóbeli, levéltári, illetve a hézagosan fennmaradt rendőrségi dokumentumok segítségével mutatja be az emigránsok befogadásának állomásait. 1919 végén – a hiányos regisztráció miatt – a bécsi magyar menekültek száma kb. háromezerre tehető. Egy részüket azonban továbbköltöztették Ausztrián belül. De még onnan is tovább kerülhettek egyesek saját kérésükre vagy a helyi lakosság tiltakozása miatt. Az emigránsok tevékenységét azonban mind a rendőrség, mind a magyar nagykövetség szigorú megfigyelés alatt tartotta. Magyarország többször próbálkozott kiadatásuk elérésével, amit Ausztria a politikai menedékjogra hivatkozva mindig megtagadott.

A következőkben az emigráció topográfiájának, színhelyeinek, az emigránsok egyes csoportjai kialakulásának bemutatása következik, visszaemlékezések felhasználásával. Az emigránsok nagy része a rendelkezésükre bocsátott barakkokban élt, szűkös anyagi helyzetük miatt a fő találkozási helyként működő bécsi kávéházakban kevesebb időt tudtak tölteni. Az emigránsok sajtójának ellenőrzését konkrét eseteken keresztül vizsgálja fel a szerző, ugyanakkor – bár a sajtótermékek utcai terjesztését, a kolportázt a rendőrség hallgatólagosan tűrte – magyar részről többször történt ebbe beavatkozási kísérlet. Az Osztrák Külügyminisztérium és a Magyar Nagykövetség jegyzékváltásai bizonyítják, milyen támadásokat intézett a magyar kormány az emigránsok sajtója ellen, hogyan próbált a lapok tartalmába beavatkozni, kiadóikat anyagilag manipulálni, ellehetetleníteni; őket különbségtétel nélkül mind bolseviknak minősítve, s az emigránsokat folyamatosan „ügynevezett emigráns”-ként emlegette, hogy ezzel is hiteltelenítse őket.

Ezt követi egyes periodikumok, főleg a modernség hagyományait folytató, zömében rövid életű szépirodalmi lapok elemzése. Az emigráns magyarok által Bécsben kiadott periodikumok (beleértve a napilapokat is) felsorolása is ebben a fejezetben található. Ehhez a szerző felhasználta a rendelkez-

DOI 10.17167/mksz.2022.3.409-412

zésre álló teljes szakirodalmat, még a nyomtatásban meg nem jelent összeállításokat is, gondolunk itt a lelkes repertóriumkészítő Galambos Ferenc *A bécsi magyar emigráció újságjai és folyóiratai* (Gépirat, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1960) című munkájára, mely online is hozzáférhető (<http://mek.oszk.hu/13700/13798.pdf>). Galambos készítette el egyébként Kassák bécsi emigrációja alatt kiadott lapjának, a *MA*, Irodalmi és Képzőművészeti folyóiratnak (1916–1925) a repertóriumát is.

Említésre érdemes, hogy Barta Sándor *Akaszott ember; Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma* című 1922–1923-ban mindössze öt számot megért, unikális lapjának példányait az OSZK őrzi, és 1993-ban, az innsbrucki Ferdinandeumban rendezett DADAuriche kiállításon láthatta az osztrák közönség.

Kerekes Amália sok hasonlóságot mutat ki a keresztény értékeket hirdető *Reichspost* (1894–1938) című napilap szóhasználatában, kifejezésmódjában és a radikális jobboldali, de magát keresztényszociálisnak nevező *Nemzeti Ujság* (1919–1944) előbbiből átvett írásaiban. Mindkét lapra nyílt antiszemitizmus volt jellemző az emigránsokkal kapcsolatban, melyek még erősebbé váltak különösen 1920. október 17., a Bécsi Tartományi Törvényszék határozata után, mely hivatalosan is kimondta a magyar kiadatási kérelmek megtagadását. Ezek az említett orgánumok még gyögyszercsempészettel is megvádolták a magyar menekülteket. Az osztrák szociáldemokraták lapja, az *Arbeiter-Zeitung* (1889–1985) és a *Bécsi Magyar Ujság* (1919–1923), melyeknek Jászi Oszkár is munkatársa volt, azonban mindig kiálltak az emigránsok mellett.

A Tanácsköztársaságot követő vörös-, majd fehérterror, valamint az első világháború után konszolidálódó Horthy-Magyarország történeti feldolgozásának áttekintése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy az 1919-es év a rendszerváltás előtt az államszocializmus alapításának mítoszává, majd később a konzervatív-nacionalista kormányok fő hivatkozási pontjává vált.

A terror különböző mechanizmusait (internálótáborok, fizikai és lelki kínzások) számtalan szépirodalmi mű és visszaemlékezés mutatja be. Megjegyzendő, hogy sok közülük idegen nyelven is megjelent, így a Horthy-rendszer már a kortárs külföldi olvasó számára is lelepleződött, és megismerhetővé vált. A magyarországi helyzetet feltáró alap kutatások eredményeit foglalja össze Krausz Tamás, Vértes Judit *A magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak* (Bp., L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010), illetve Konok Péter *Az erószak kérdései 1919–1920-ban* (= *Múltunk*, 2010, 3, 72–91). A szerző a következőkben kitér a magyarországi vörösterrorral kapcsolatos olyan munkákra, mint a *Vörös könyv* (Gerencsér Miklós, Lakitelek, 1993), vagy Váry Albert *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* (Szeged, Szegedi Nyomda, 1993), illetve Bödök Gergely *A 'proletárforradalom hűségese katonái' vagy 'közönséges haramiák'? Kik voltak a 'Lenin-fiúk'?* (= *Múltunk*, 2016, 1, 122–159).

Az 1924-es év a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának öt éves évfordulója miatt volt különösen fontos, és ezt vizsgálva mutat rá a szerző a magyar emigránsok között ekkorra kialakuló törésvonalakra, az emigráció egységének fokozatos megszűnésére. Sokan közülük Magyarország diplomáciai aktivitása és az ország növekvő legitimitása miatt, vagy mert ők személyesen semmit nem tettek a Horthy-Magyarország ellen, a hazatérés mellett döntöttek. A szociáldemokraták és a kommunisták közti nézeteltérések az emigráció sajtójában is átalakulásokhoz vezettek, több orgánum megszűnt vagy összeolvastásra került, újak alakultak (a változások a következő lapokat érintették: *Bécsi Magyar Ujság* (1919–1923), *Jövő* (1921–1923), Göndör Ferenc folyóirata, *Az Ember* (1918–1954), új alapítású volt a *Vasárnap* (1920) című rövid életű irodalmi lap vagy a *Panoráma* (1921–1928) című képes hetilap, a bécsi *Kurír* (1924. 01.17. – 1924. 04. 03.), valamint a *Diogenes* (1923–1927, Fényes Samu irodalmi hetilapja). A fejezet végén betekintést nyerhetünk az emigráns magyar szerzők lírai és drámai termésébe.

Ezután kerül az emigráns magyar írók (Lékai János, Illés Béla, Németh Andor, Hatvany Lajos és Paál Ferenc, akinek prózája Kassák Lajos szerint mutat bizonyos hasonlóságokat Thomas Mannéval) magyar nyelvű prózája bemutatásra. A szerző részletesen kitér Hugo Bettauer 1922-ben megjelent

fontos regényére, a *Der Kampf um Wien* [Harc Bécsért]-re. Az epizódokból felépített, riportelemeket tartalmazó regényt, amely a kor Bécsének tablószerű képét nyújtja, és először 1922–1923-ban a *Der Tag*-ban jelent meg folytatásokban, a félig osztrák, félig amerikai származású milliomos Ralph alakja köti össze, aki az eseményekben nem annyira vesz részt, inkább csak megfigyelőként van jelen. Sokan, többek között magyar fasiszták egy csoportja is az ő pénzét szeretné megszerezni. Az ő milliárdjaival akarják a vörös Bécsét legyőzni, és fasiszta diktatúrát létrehozni. A regény – amelyet műfajának sokszínűsége miatt lehetne akár kalandregénynek vagy kriminek is nevezni – Bettauernek a szociáldemokrata köztársaságról alkotott utópisztikus elképzeléseinek a megtestesülése.

A kötet majdnem felét Balázs Béla bécsi publicisztikájával foglalkozó írások teszik ki, akinek munkássága évtizedek óta Kerekes Amália kutatásainak egyik központi témája. A Balázsról szóló monográfiák eredményeinek, valamint Balázs kötetben megjelentetett írásainak elemzése a következő fejezet témája. A szerző kitér Balázs és Lukács György szakításhoz vezető vitáira is, naplóbejegyzései alapján bemutatja Balázsnak a *Der Tag* szerkesztőségéből való kiválását, ahol színikritikusként tevékenykedett azt követően, hogy kezdetben még nem is tudott németül. A további fejezetek Balázs kultúrpolitikai publicisztikáját ismertetik a *Bécsi Magyar Ujság*-ban, valamint a romániai magyar, illetve német nyelvű sajtóban. Balázs útját az avantgárdtól a modernségen át az új tárgyiaságig tárcáiban és elméleti írásaiban követhetjük végig. A bécsi évek rendkívül termékeny időszaka volt Balázs Béla életének: magyar és német nyelven publikált tárcái, melyek széles közönség számára íródtak, formájukkal és tartalmukkal hozzájárultak ennek a sajtóműfajnak a megújításához. Balázs művészi, elméleti és világnézeti ellentétei Kassák Lajossal és a MA-körrel egyre nyilvánvalóbbá váltak, és mind Balázs *Bécsi Magyar Ujság*-beli publicisztikájában, mind naplóiban kifejezésre jutottak. Kassák szocializmusát Ständeisky Éva közelmúltban megjelent írásában úgy jellemzi, hogy az első világháború utáni forradalmi időkben kialakult szocializmus-elképzelését Kassák a forradalmak bukása utáni évtizedben módosította, majd kiábrándító politikai és mozgalmi tapasztalatai nyomán az 1930-as évek második felétől a diktatórikus szocializmus hívőből a demokratikus szocializmus elkötelezettje lett (STADEISKY Éva, *Kassák szocializmushite = Élet és Irodalom*, 65[2021], 40, október 8., 10.). A eredetileg polgári liberális *Der Tag* (1922–1938) sajtó- és politikátörténeti bemutatása után a szerző Balázs tárcáinak poétikáját vizsgálja, kezdve színházi kritikáitól könyvismertésein, portréin, útleírásain át egészen szociológiai indíttatású, például a szegénységet tematizáló tárcáiig, amelyekre – a tárca műfajának megfelelően – egyedi eseteken keresztül a mindennapi élet általános jelenségeinek ábrázolása volt jellemző, s melyek közül jó néhány Robert Musil közvetítésével jelenhetett meg német lapokban is. Végezetül Balázs *Der sichtbare Mensch oder Die Kultur des Films* (Wien–Leipzig, 1924) és *Der Geist des Films* (Halle, 1930) című filmelméleti írásaik egyes aspektusait tárgyalja Siegfried Kracauer és Sergej Eisenstein kritikáinak tükrében.

Balázs 1945-ben hazatért, de 1947-ben Lukáccsal együtt félreállították, avantgárd nézetei miatt nem taníthatott tovább a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Bár 1956 után rehabilitálták, 1959-ben filmművészeti díjat is neveztek el róla, mindezt 1949-ben bekövetkezett halála miatt már nem érhetette meg.

A bécsi emigrációban élő magyarok publikációinak közvetítője elsősorban a német, illetve a magyar nyelvű sajtó volt. A szerző többször is kiemeli a könyvtárak periodikaállománya digitalizálásának fontosságát és annak egyre jobban haladó fejlesztését (aminek különösen az aktuális járványidőszakban veszik a kutatók hasznát). Aláhúzza azt a tényt, hogy a digitalizálással a periodikák tartalmának feltárása is kiszélesedett, módszertanilag megújult, és ez is hozzájárult, hogy a sajtótörténet segédtudományból önálló tudományággá válhasson. Az osztrák sajtó kutatásával kapcsolatban elengedhetetlen segédeszköz Gabriele Melischek és Josef Seethaler *Auflagezahlen der Wiener Tageszeitungen 1895–1933 in quellenkritischer Bearbeitung* (= *Arbeitsberichte der Kommission für historische Pressedokumentation*, Nr. 1 Wien: ÖAW2001, https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/Institute/CMC/PDF/Publications/Research_Papers/KMK_Arbeitsbericht_No_1.pdf) című

összeállítása, továbbá az Osztrák Tudományos Akadémia Összehasonlító Média- és Kommunikáció-kutatási Intézete által készített adatbázis (<http://www.oew.ac.at./cmc/hypress>), valamint a történeti Ausztria (nagyrészt a Monarchia) területén megjelent újságokat és folyóiratokat feltáró, szintén az Osztrák Tudományos Akadémia által összeállított és folyamatosan fejlesztett „anno” adatbázis (https://anno.onb.ac.at/info/bmu_info.htm).

A kötetet tartalmaz irodalomjegyzék zárja. A könyv könnyebb használatát még szerzői névmutató segíthette volna. De ennek hiánya semmiképpen nem von le ennek a nagyon alapos, szisztematikus munkának az értékéből.

Kerekes Amália kötete a magyar irodalom-, sajtó- és kultúrtörténet kutatói számára sok új eredményt tartalmaz, gazdagítva ezekkel az Ausztria és Magyarország közötti kulturális transferről alkotott ismereteinket. Kiemelendő még a szerző széles körű nemzetközi szakirodalmi tájékozottsága és kitűnő stílusa. Munkája mindenképpen ösztönzője lehet a további kutatásoknak.

RÓZSA MÁRIA

Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 9). 374 p.

A kötet anyagát a Bölcsészettudományi Központ által 2019. október 14–15-én megrendezett „Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok” című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata adja. A tematikus vezérelv a női szerzőktől származó írások és a periodikusan megjelenő kiadványok kapcsolata kronologikusan áttekintve az egy évszázadot átfogó időszakot.

A publikáló szerzők (nemüktől most eltekintve) ismertté válását nagymértékben elősegítette a 19. században az időszaki kiadványokban történő megjelenés, gyakran ezt követte műveiknek kötetekben való közlése. Ugyanakkor a vizsgált időszakban gyakran találunk példát a fordítottjára is, a megjelent kötetek anyagát egyes periodikumok másodközlés formájában népszerűsítették.

Az időszaki sajtó kutatásában az utóbbi időben szemléletváltást figyelhetünk meg. Ebben a folyamatban a periodikumok digitalizációjának egyre nagyobb szerep jut. Ez a kutatási módszertan egybefogja az irodalomtudományt, a történettudományt, a gazdaságtudományt, a bibliográfiai feldolgozást, és így vizsgálja a sajtóterméket e tudományterületeket összefogva, komplex módon. A fentebb említett konferencia célja a nők által nőknek írott időszaki kiadványok (döntően a sajtó) összefüggéseinek feltárása volt. Nem a szövegek esztétikai megítélése volt elsődleges, hanem kulturális párbeszédben való részvétele került a fókuszba. A nők tulajdonképpen a sajtóbeli publikálással váltak e téren a férfiakkal egyenrangúvá, jutottak bizonyos pénzkereseti forráshoz, bár továbbtanulásuk ekkor még nem volt lehetséges, egyetemi képzésben csak 1895 után vehettek részt. A reformkor volt ugyanakkor a férfiak – legalábbis egyesek – számára is az az időszak, amikor újságírásból már meg lehetett élni. A reformkor divatlapjai olvasóként a nőket célozták meg, hozzájárultak esztétikai nevelésükhöz, majd a század második felében a családi lapok a feleség, az anya, a háziasszony szerepének megerősítését szolgálták. Ekkortól válnak a nők passzív befogadóból az irodalmi élet egyre aktívabb résztvevőivé szerzőként, fordítóként, esetleg szerkesztőként is.

A magyar nyelvű divat- és képes lapok, a magazinok a 30-as években tűntek fel, középszerű szerkesztőkkel – summázza Buzinkay Géza. A műfaj magyarországi őstípusa és legszínvonalasabb képviselője még a laptípus magyar nyelven való meghonosodása előtt a Pesten megjelenő német nyelvű *Der Spiegel* (leghosszabb ideig *Zeitschrift für Literatur, Theater, Eleganz und Mode* alcímmel) (1828–1852) volt.

Bódi Katalin Igaz Sámuel *Hébe* című, 1821 és 1826 között Bécsben kiadott, női olvasóknak szánt zsebkönyvét (almanachját) vizsgálja. Megjegyzendő, hogy az évente egyszer megjelenő irodalmi almanachok, évkönyvek nem tartoznak a folyóiratok műfajához. Emiatt nagyon helyeselhető,